

II.MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE –genel hatlarıyla- BALKANLARDA AZINLIK OKULLARI SORUNU

Prof.Dr.Mustafa Ergün
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Genel Olarak Azınlık Okulları Sorunu

İkinci Meşrûtiyet döneminin eğitim alanındaki en ilginç gelişimlerinden biri de azınlık okulları alanında görülmüştür. Daha önceki dönemde fazla açığa çıkmayan, gizli gizli yürütülen işler; artık bir sorun olarak belirmiş ve Devleti uzun süre meşgul etmiştir.

“Mektepler Meselesi” denilen azınlık okulları sorununun esas alevlendiği yıl, 1909 yılı oldu. Mecliste Kânûn-i Esasî üzerine görüşmeler yapılırken, Osmanlı kimliğinin sağlanması için ortaöğretimin resmî dil olan Osmanlıca ile yapılması, bunun yanında azınlık dillerinin de öğretilmesi savunuluyordu. Tartışmalar buradan çıktı. Özellikle Rum Mebuslar, Hükümetin gayrimüslimleri “Türkleştirme” çalışmalarına başladığını bildirerek büyük gürültüler kopardılar. Onlara göre “milliyet” demek, “dil” demektir. “Okul” demek, “dil” demektir. Şimdi dili, sonra dini değiştireceklerdi. Boşo Efendi “*Siz muntazam mekteplerini terk ediniz de bizim mekteplerimize geliniz diyorsanız ne yaparsınız?*” derken; Kozmîdi Efendi de “*Faraza Homer'i okumayacak mıyız?*” diye soruyordu¹. Oysa mesele yalnız ülkenin birliğini “Osmanlılık” etrafında, ortak bir vatan fikri etrafında sağlamaktı.

İkinci Meşrûtiyete kadar açık olarak tartışılan bir okullar sorunu yoktu. İkinci Abdülhamit'i meşgul eden yabancılara okul açtırmamak, Makedonya'daki bazı öğretmenlerin kökenini araştırmak gibi sorunlardı. Oysa yabancı devletler çeşitli baskı yolları vasıtası ile İkinci Abdülhamit döneminde de, İkinci Meşrûtiyet döneminde de istedikleri okula açış ruhsatı almışlardır. Makedonya'daki gayrimüslim okulları arasındaki çekişmeye seyirci kalarak, bundan iç politikada yararlanmak isteyen İkinci Abdülhamit idaresi, aslında onların göz göre göre elden çıkmalarına seslenmiyor, demektir. Çünkü Makedonya'da ve bunlara bakarak diğer yerlerde azınlık okulları Osmanlı müfettişlerini okullara almıyorlar, kendi denetimlerini kendileri yapmak istiyorlardı.

İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra Hükümet artık bir kanun devleti kurulacağını söyleyerek, azınlık okullarındaki keyfî yönetim ve öğretime el koymak istedi. Azınlıkların tepkilerine karşı da ilköğretim düzeyinde mahallî dillere tam özgürlük verileceğini, din ve mezheplere dokunulmayacağını belirtti. Bunun üzerine azınlıklar, bunların dışındaki okul programlarına da dokunulmamasını istediler. Oysa bunlar Osmanlı Devleti'nin birliğini parçalayıcı, ayrılıkları körükleyici programlardı. Bir devlet vatandaşlarına bu tür telkinde bulunulmasına izin veremezdi.

Sorun bu noktadan başlayarak gittikçe gelişti. Özellikle Rumlar sorunu çok genişlettiler. Fatih tarafından kendilerine verilen ve diğer padişahlarca da onaylanan ayrıcalıkların mutlaka korunacağını belirttiler. Bunların içinde gayrimüslimlerin doğrudan doğruya orta ve

¹ Hüseyin Cahit; “Mektepler Meselesi”, Tanin, 10 Haziran 1909

yükseköğretim kurumları kurup, bunları kendilerinin denetleyecekleri konuları da vardı. Bu okullardan Hükümete karşı yalnız ruhani başkanları sorumlu olacaktı. Jön Türkler ise bunların reyalık döneminden kalma ayrıcalıklar olduğunu ve o zaman için doğal bulunduğunu, şimdi ise gayrimüslimlerin reyalıktan çıkıp, bütün Osmanlılar gibi bir vatandaş olduklarını, Meclise girdiklerini, “asker olma şerefine” ulaştıklarını söyleyerek her türlü ayrıcalığın kaldırılacağını, bütün Osmanlı vatandaşlarının eşitleştirileceğini belirtiyorlardı. Hüseyin Cahit “*Patrikane sadece hak ve adalet işlemiyor; imtiyaz istiyor... Eşitlikten sonra tekrar imtiyaz istenmez, eğer istiyorlarsa tekrar reaya olsunlar*” diyordu². Oysa Rum Patrikhanesi hâlâ Osmanlı Devleti'ndeki Rum vatandaşların “Sefarethanesi” olmakta diretiyor, okullarına, yabancı ülke okullarına yapılan işlemlerin uygulanmasını istiyordu. Neulogos gazetesi Rum'lara verilen ayrıcalıkların yalnız mezhebe has kalmadığını, aile hukuku, eğitim ve öğretime de yayıldığını belirtip, bunların kaldırılması için bütün Avrupalı kefillerin olurlarını almak gerektiğini iddia ederken Proudus Gazetesi de Patrikhane'nin Rum millî varlığına ve eğitim özgürlüğüne dair hiç bir şeyin değiştirilmesine izin vermeyeceğini, edebiyatça fakir ve öğrenilmesi zor Türkçe'yi de okullarında yalnızca bir yabancı dil gibi okutabileceklerini belirtiyordu³.

Bu arada soruna Eğitim Bakanı Mustafa Nail Efendi karışıyor; hazırladığı eğitim kanunu tasarısında gençleri ortak bir vatan ve kültür içinde yetiştirmek için bütün Osmanlı okullarındaki öğretimi birleştireceklerini (“unification”) söylüyordu⁴. Kendisi ile konuşan gazetecinin Rum okulları konusunda sorduğu bir soruyu da, meşrutî bir devlet düzeninde bu imtiyazların neye yaradığını anlamadığını, ama gene de imtiyazlara dokunmayacağını (?) söylüyordu⁵. Patrikhane'nin aşırı telaşı üzerine de, bu ayrıcalıkların neler olduğunu bilmediği, bunu istettiğini ve inceleyeceğini belirtiyordu. Patrikhane'nin bu hususta çıkacak bir yasaı tanımayacaklarını söylememeleri üzerine de, Hükümetin millî eğitimlere dokunmayacağını, Bakanlığın eğitime değil öğretime karışacağını ve resmî dil ile Osmanlı vatandaşı olmayı sağlayacak bazı derslere önem verdiklerini belirterek, yasanın uygulanması için zorlama yapmayacaklarını bildiriyordu⁶.

Aslında okullar sorununu çıkaran ve fazla alevlendiren faktörler arasında Eğitim Bakanının ve Bakanlığın hazırladığı kanun tasarısının zayıf bir yeri vardı. Sorun Kânûnu-i Esasi'yi değiştirmekle görevli Komisyonun çalışmaları sırasında, bu Komisyonun mezhep ayrıcalıkları, dil ve okul konularını içeren maddeyi tartışmaya sokmaya bile gerek olmadığına karar vermelerinden sonra Rum mebuslarının “*minel kadim cari olan usulü talimiyyeye halel getirilmeyecektir*” gibi bir maddeyi Kanun-u Esasiye koydurmak için bir önerge vermeleri ve bunun reddedilmesinden çıkmıştır. Rumlar bu kabul edilirse yasal bir düzende yasa üstü pek çok haklar elde edecekler, kabul edilmezse gürültü çıkaracaklardı. Girit sorununun tekrar alevlendiği bir dönemde dikkatleri başka yöne çekmek ve bunu propaganda olarak kullanmak ta Yunan Hükümeti için bulunmaz bir fırsattı⁷. Öğretimin birleştirilmesi (tevhidi), öğretim dili gibi noktalar, sorunun ayrıntıları ile ilgili idi. Daha sonra Osmanlı Hükümetini savunanlar, bunun yalnızca ortak bir “*Osmanlılık ruhu*” vermek amacı ile, hâkim millet ile reaya arasındaki farkı

² Hüseyin Cahit, “Mektepler Meselesi”. Tanin, 13 Haziran 1909

³ a.g.m.

⁴ “L'Opinion du ministre de l'instruction publique” Le Moniteur Oriental, 16 Juin 1909

⁵ a.g.y.

⁶ “Mektepler Meselesi”, (Nail Beyle Mülakat), Tanin, 17 Haziran 1909 (Osmanischer Llyod gazetesinden)

“Tedrisat Meselesi” Ahenk (İzmir), 21 Haziran 1909

⁷ Hüseyin Cahit “Mektepler Meselesi Nasıl Çıktı”, Tanin, 17 Haziran 1909

kaldırmak amacı ile yazıldığını söylüyorlardı⁸. Oysa Osmanlı Devleti içerisindeki gayrimüslimler reyalıktan çıkmalı, Osmanlı'ya düşman olmalı çok zaman geçmişti.

1909 Aralık ayında Eğitim Bakanı Nail Bey, Bakanlığın gayrimüslim okullarındaki eğitim konusunda alınacak önlemler ile ilgili olarak hazırladığı görüşlerini bir tezkere ile gayrimüslim dini liderine gönderdi⁹. Temsilciler bu tezkereye karşı olumsuz vaziyet aldılar¹⁰. Oysa Nâil Bey gayet ılımlı hareket etmiş ve görüşlerini Kanûn-u Esasî'nin 16. maddesine göre hazırlamıştı. O madde ise şöyle diyordu:

“Bilcümle mektepler Devletin taht-ı nezaretindedir. Teba-i Osmaniyenin terbiyesi bir siyak-ı ittihad ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve o müle-i muhtelifenin umûr-u itikadîyelerine müteallik olan usul u talimiyeye helal getirilmeyecekti”.

Bakan'ın, fikirlerini almak için gayrimüslimlerin dini liderlerine yolladığı tezkerede de şu hususlar belirtiliyordu¹¹:

- “1. Mekâtib-i ibtidaiye olmayan karyelerde Maarif Nezareti tarafından anasır-ı muhtelifeye mahsus mekâtib-i ibtidaiye tesisıyla hisse-i maarifin idarelerine tahsisi.*
- 2. Mekâtib-i muhtelifeye mahsus mekâtib-i ibtidaiye mevcut olan mahallerde, mekâtib-i mezkûreye Maarif Nezareti tarafından Türkçe ders muallimleri tayin olunarak, tahsis edilecek maaşın hisse-i maariften tediyesi.*
- 3. Anasır-ı muhtelifeye ait bilumum mekâtipde icra kılınan imtihanların Maarifin nezareti altında icrası”*

Görülüyor ki, 1909 yılı sonlarında azınlık okulları sorunu tâ ilköğretim düzeyine kadar iniyordu. Bu sorunun da temelinde, Devlet'in azınlık okullarının tüm yönlerini bilmek ve kontrol etmek arzusu ile, gayrimüslimlerin hâlâ ayrılık fikirleri aşılama ve Devlet'ten gizli çalışmaya devam etme arzuları vardı. Devlet, bu okullara ait her türlü sayısal ve niteliksel bilgileri isteyip oralarda öğretmenlik yapanları Bakanlığa bağlamaya çalışırken, gayrimüslimler buna şiddetle direniyorlardı.

İkinci Abdülhamit döneminde müslümanların ilköğretim düzeyindeki okullarını vakıflar ve halk, gayrimüslimlerini de kiliseler idare ediyordu. Maarif Nezareti'nin elinde pek az ilkokul vardı.

1909 yılından itibaren Eğitim Bütçesinden ilköğretim için de bir pay ayrılmaya başlandı. İlkokulların çoğu Bakanlığın denetimi ve bilgisi dışında olduğu için, bu para her vilâyete eşit olarak dağıtma yoluna gidildi¹². Vilâyetlerde de, nüfus oranına göre Maarif Müdürleri bunu

⁸ “Mektepler Meselesi”, Tanin, 18 Haziran 1909 (Osmanischer Llyod Gazetesinden)

⁹ “L'application des lois d'enseignement” Le Moniteur Oriental, 20 Decembre 1909

¹⁰ “La question scolaire” Le Monitor Oriental 28 Decembre 1909

“Tedrisat meselesi” Sabah, 29 Aralık 1909

¹¹ D.K. “Dahili Politika Sahası”. Sabah, 28 Aralık 1909.

Meclis-i Maarif-i Kebir'in bir tezkereyle bildirilen kararında, gayrimüslim toplumların başkanlarından, idareleri altındaki okulların programları da istenmişti. Gazete haberlerine göre, bu isteği hemen bütün cemaatler yerine getirdiler. “Gayrimüslim mekâtibin programı”. Sabah 27 Aralık 1909

¹² Bakınız: Başbakanlık Arşivi, Babiâli Evrak Odası. No: 270211.

çeşitli unsurlara paylaşıyor, ancak bunu mal sandığından öğretmen maaşları olarak ödüyordu. Böylece gayrimüslim okullarında öğretmenlik yapanlar da bu sandıklardan maaş alarak devlet memuru sıfatını alıyorlardı¹³.

Azınlıklar buna da karşı çıkmaya ve paranın doğrudan dinî liderlere verilip harcanmasını istemeye başladıktan gayri, hattâ bazıları Devletin “kendi” okullarına bakmasını, azınlık okullarına karışmamasını ve yardım da istemediklerini söylemeye giriştiler¹⁴. Azınlık okulları sorunu gayrimüslim dinî liderlerle Hükümet arasında, her aşamada bir başka yöne ağırlık verilerek sürüp giderken, bu alanda ilginç bir başka gelişme de Rumeli'deki kilise ve okulların sahiplerini belirleme konusunda oluyordu.

Sorunun kökeni tâ İkinci Abdülhamit dönemine, Rumeli'de milliyetlerin doğduğu döneme uzanır. Eskiden bütün ortodoks halk Rum kilisesine bağlı idi. Sonra Rusların teşvikiyle Bulgarlar, daha sonra da Ulahlar kiliselerini Rumlarınkinden ayırdılar. Hızla ve her yere kurdukları okullar ve kiliseler yardımıyla herkes Rumeli halkına kendi milliyetini aşılamağa başladı. Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Ulahlar v.s. Önce propaganda şeklinde başlayan çatışma daha sonra çetecilik şekline döküldü. Artık Batı da bu karışıklıklar arasında Rumeli'ye müdahale etmeye başladı. Ülkenin en hareketli bölgesi Rumeli oldu. Ayrılıklar kesinleşip derinleşince, bir yerleşim yerindeki halk orada eskiden yaptırılmış olan kilise ve okul gibi kurumları paylaşmaya başladı. Burada pek çok anlaşmazlıklar çıktı ve Osmanlı devleti arabuluculuk v.s. amacı ile kiliselere camilerden çok karışmaya başladı. Bu ikinci Abdülhamit yönetiminin de işine geldi ve sorunu çözmeden yıllarca kendi haline bıraktı ve hattâ yer yer kışkırttı.

Meşrûtiyetten sonra, unsurlar arasındaki düşmanlık ve anlaşmazlıkları kaldırmak amacı ile en önce ele alınan konulardan biri bu oldu. 1909 ortalarında bu konuda 12 maddelik bir yasa tasarısı hazırlandı¹⁵. Hazırlanan tasarı Meclis-i Mebusan'a bir yıl kadar sonra geldi ve bu arada çeşitli unsurlarca alabildiğine tartışıldı. Rumlar tasarıya karşı çıkıyorlar ve 1903 statükosunun aynen devamını istiyorlardı¹⁶. Çünkü halihazırda bu hususta onların durumları çok iyi idi ve değiştirilmesini istemiyorlardı.

Yasa tasarısı Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da uzun görüşmelerden¹⁷ sonra kabul edildi. Konu mezhep ayrılığından öte, siyasî bir sorundu ve en çok Yunanistan ve Bulgaristan'ı ilgilendiriyordu. Rum mebusları Yasayı engellemek için pek çok öneriler verdiler, Meclisi protesto ettiler¹⁸, ama Yasanın çıkmasına engel olamadılar. Her ne kadar Bulgaristan Eğitim Bakanı 1909 yılında bu Yasanın Bulgarlar aleyhine olduğunu söylediye de¹⁹, Yasadan en çok yararlanan Bulgarlar olmuştu. 11 maddelik bu Yasa²⁰, kısaca özetlenirse şu hususların olduğu görülür:

¹³ D.K. “Mekâtib-i ibtidaiye Meselesi - Maarif işleri. Nail Bey Efendi ile Mülakat”, Sabah 5 Ocak 1910.

¹⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. 24 Taşninişânî 1326, S.263.

¹⁵ “Rumeli'de Münazaünfih Kilise ve Mekteplere Dair Kânun Lâyihası”, Tanin 11 Temmuz 1909.

¹⁶ “Münazaünfih Kiliseler ve Mekâtip”, Sabah 20 Haziran 1910

¹⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 23 Şubat 1325. S. 550-562; 1 Mart 1326 S 650-658; 12 Haziran 1326, s. 2470; 13 Haziran 1326, s.2488; 14 Haziran 1326, S.2491

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, 14 Haziran 1326, S. 891-904

¹⁸ “Kiliseler ve Mektepler”, Sabah, 26 Haziran 1910

¹⁹ “Bulgaristan'da İslâm mektepleri”, Tanin 28 Ağustos 1909

²⁰ “Rumeli'de Kaim Münazaünfih Kilise ve Mektepler Hakkında Kânun”, Düstur, cilt 2. S.431-433.

Yasa, Rum Patrikhanesiyle Bulgar Eksarhhanesi arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için yapılmıştı. Bir yerdeki kilise ve okullar hangi tarafça kullanılıyorlarsa, ona ait kabul edilecekti. Bir kurum üzerinde çatışma söz konusu ise, o binayı hangi taraf yaptırdı ise ona verilecekti; eğer yaptıran taraf o yerde 1/3'den az ise öbür tarafa verilecek, kalanlara ise yeni bir kurum yapmaları için yardım edilecekti. Eğer iki kurum var ve ikisini de bir taraf yaptırmışsa, yaptıran taraf istediğini seçecek, kalan öbür tarafa verilecekti. Okul ve kilisesi olmayan tarafa Hükümetin yapacağı yardımlar, tamamen Hükümetin takdir ve denetimine bırakılmıştı. Ancak bu yardımın bir defa yapılacağı yasa yayımlandıktan sonra çıkan çatışmaları kapsamadığı; yeni kurulacak kurumlar için artık Padişah'tan ferman değil, vilâyetten ruhsat alınacağı gibi hususlar vardı.

Bu yasanın çıkarılıp uygulamaya konulması çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Devletin Balkanlardaki kilise ve okullar üzerindeki denetimi tamamen kalkmış, bunlar birer kale gibi içine girilmez olmuş ve Devlete karşı ayrılıkçı ve düşmanca propagandalarına devam etmişlerdir. Devlet bunların üzerinden denetimi kaldırdığı gibi yeni kurulacak kilise ve okullar için devlet bütçesinden pek çok yardımlarda bulunmuştur. Meselâ bu işi için 1326 (1910) yılı Dahiliye Bütçesine 4.000.000 kuruş zam yapılmıştı²¹.

Yasa, Rumeli'deki okullar, kiliseler ve çeteler savaşını durdurmuş; Balkan ülkeleri, aralarında anlaşarak, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb savaşı dolayısı ile İtalya ile uğraştığı bir dönemde, ona karşı savaş açarak Rumeli'deki bütün toprakları almışlar; Çatalca'ya gelip dayanmışlardı.

Çatışma konusu olan kilise ve okullar sorunu, Osmanlı Devleti'nin “*delik kiremit*”i idi, o kıyıya bu kıyıya koyarak sürekli dam aktarmaya çağrılıyor, ekmek parasını çıkarıyordu; onu atıp yerine sağlam bir kiremit koyunca ekmek parasını kaybetti²².

Rumeli'deki çatışma konusu olan kilise ve okullar bir yasa ile çözüme kavuşturulurken, Patrikhane, Bakanlığının gayrimüslim okullarının idaresi hakkında çıkaracağı her yasaya, alınacak her karara karşı çıkıyordu.

Emrullah Efendi, Bakanlığa başladıktan sonra özel okulların idaresi konusunda bir yasa hazırlayıp Meclis'e sunmak istedi. Ancak yasa tasarısı henüz hazırlanıp bitmeden, Rumca gazeteler gürültü çıkarmaya başladılar. Çünkü o zamana kadar okullardaki öğretimden Bakanlığa karşı sorumlu olan Patrikhane idi. Emrullah Efendi bu sorumluluğu Patrikhane'den alıp okul müdürlerine dağıtmak istiyordu²³. Böylece Devlet'in okullara söz geçirmesi ve denetimi daha kolay olacaktı. Bu ise Patrikhanenin hiç bir zaman kabul edemeyeceği bir şeydi.

1910 yılı Temmuzunda da Bakanlık, Patrikhanelere yolladığı bir yazı ile, yeni bir sınırlama daha getirmek istemiştir. O zamana kadar gayrimüslim okullarından verilen diplomalar yalnızca o toplumun dili ile yazılıp, onaylanması için Bakanlığa gönderiliyordu. Bakanlık da anlamadığı bir şeyi onaylıyordu. Emrullah Efendi artık diplomalarının bir yüzünün o toplumun dili ile, diğer

Takvim-i Vekayi, 575(23 Haziran 1326).

Sabah, 7 Temmuz 1910

²¹ Takvim-i Vekayi, 592 (19 Temmuz 1326).

²² Hamdullah Suphi. “Delik Kiremit” Günebakan, Ankara 1929, s.24-39

²³ “Mekatib-i gayrimüslime” Yeni Tasvir-i Efkâr, 14 Şubat 1910 (Rumca gazetelerden)

yüzünün de Türkçe yazılmasını, böyle hazırlanmayan diplomaların onaylanmayacağını bildirmişti²⁴.

Ayrıca bu sıralarda Bakanlıkla Patrikhane arasındaki anlaşmazlıklara ilköğretim derecesindeki okullarda çalışan yabancı uyruklu öğretmenler sorunu, azınlık lise ve jimnazlarındaki öğrencilerin askerlik sorunu, azınlık okullarındaki öğretmenlerin askerlikleri ve denetim sorunları da eklendi²⁵.

1910 Ağustosunda Patrikhaneler Hükümetten bazı isteklerde bulundular. Bakanlık bunları kısaca cevaplandırdı. Bakanlıkla beraber bütün Osmanlı basını, istekler kendilerinden yapılmışçasına, bunlara cevaplar verdiler. Ayrıca Emrullah Efendi, kendi dergisinde bu istekleri geniş olarak tartıştı²⁶. “*Bu kısım vatandaşlarımızın eğitimi Patrikhanelerin tekeline bırakılamaz*”, diyordu Emrullah Efendi; “*okutmak öğretmek hakkı Devletin tekelinde bile değildi, gayrimüslim okullarını özel okullar sınıfına alacak olursak ayrıcalık diye bir şey kalmaz, yasalara uymak şartı ile istedikleri gibi eğitim yapabilirler*”²⁷. Oysa Patrikhaneler kendi okullarını “özel okullar” sınıfına sokmak istemiyorlardı. Daha önce almış oldukları Ayrıcalıkları terk etmek istemiyorlardı. Emrullah Efendi'nin onları özel okul sınıfına alma çabaları başarısız olmuş, sonunda Boşo Efendinin çabaları ile özel okullardan ayrı bir de “cemaat okulları” grubunu kabul etmişti²⁸.

Patrikhanelerin Hükümetten ilk istekleri, şimdiye kadar ruhsatsız olarak kurulan okullara hemen, yeni kurulacaklara da bir “ihbarname” karşılığında ruhsat verilmesi idi. İkinci Abdülhamit döneminde yabancıların ve gayri müslimlerin okul açabilmeleri çok uzun işlemlere bağlı idi. Önce okulun kurulacağı yerin bir haritası ve okulun plânı alınıyor, bunların askerî sakıncaları olup olmadığına bakılıyordu. Eğer buradan olumlu sonuç alınırsa mülkî sakıncası olmadığına dair mahalli meclisin mazbatası alınıyor, Maarif Nezareti bunu onaylayıp Şûrayı Devlet'e yolluyor, orada kabul edildikten sonra Bakanlar Kurulu'nda tartışılıyor, Padişah'a sunuluyor, oradan iradesi çıktıktan sonra okulun yapımına başlanıyordu. 1909 sonlarında özel okul açmak için bir dilekçe ve programın Meclis-i Maarif-i Kebir'e verilmesi, oranın kararına göre işlem yapılması hakkında bir karar alınmışsa²⁹ da gene eski usule göre işlem yapılmaktaydı³⁰. Oysa Emrullah Efendi'nin fikrine göre Hükümetin ruhsat verme hakkı değil; gerekli şartlara ve yasalara uymuyorsa, öğretimi yasaklama hakkı vardı.

Azınlıklar kendi okullarından mezun olanların bir üst derecedeki devlet okullarına sınavsız girmelerini istiyordu. Emrullah Efendi ise öğretim dereceleri arasındaki sürekliliğin yalnız resmî okullar için söz konusu olduğunu, özel okulların sınavsız hiç bir devlet okuluna ve işine alınamayacağını belirtiyordu³¹. Ayrıca Patrikhanelerin diploma verebileceklerini ancak Devlet

²⁴ “Mekâtib-i gayrimüslime şahadetnameleri” Sabah, 31 Temmuz 1910.

²⁵ “Maarif Nazırının Beyanâtı”, Sabah, 20 Ağustos 1910

²⁶ Emrullah, "Patrikhanelerin müstediyyatı -Tedrisat Meseleri ve Tanin Gazetesi", Muhitü'l-Maarif, 20 Ağustos 1327.S.1-13

²⁷ a.g.m., S.1-2.

²⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 27 Mayıs 1326. S.2199.

²⁹ "Vilâyette mekâtib-i hususiye" Sabah, 31 Aralık 1909

³⁰ Emrullah a.g.m.S.3

Başbakanlık Arşivi Babiâli Evrak Odası 244612,299777, 310949,318407, 317854

³¹ a.g.m., S.4.

tarafından verilen doktora, mülazemet rüûsu gibi ilmî rütbeleri veremeyeceklerini belirtiyordu. Patrikhaneler okullarındaki ders programının Bakanlığa onaylattırarak, mezunlarına, devlet okullarından çıkanlarla aynı hakları sağlamak istiyordu. Emrullah Efendi'nin deyiimi ile “*Patrikhane Devlet'ten, maarif işlerinde devletlik istiyordu*”. Bu hususta bütün çaba, Devlet dairelerine ve yüksek öğrenime girişte sınavsız geçiş hakkı almaktı. O zamanki Hükümet bunu resmî okul mezunlarından bile esirgemek istiyordu. Ama yalnız özel okul çıkışlılar sınava alınıyordu.

Patrikhane kendi okullarındaki öğretmenlerin diplomalarını kendisi onaylayıp, bunu maarif idaresine kabul ettirme hakkını ta 1893 yılında almıştı. 1910 yılındaki isteklerinde bunu bir daha kabul ettirmek istiyorlardı ve kabul ettirdiler de! Patrikhaneler ayrıca bu yolla Bakanlığa kabul ettirdikleri öğretmenlerin askerlikten muafiyetlerini de sağlıyorlardı.

1910 yılında Patrikhanelerle Hükümet arasındaki en önemli sorun, hiç şüphesiz müfettişler ve denetim sorunu idi. Patrikhaneler kendi okullarını kendileri denetlemek istiyorlardı. Üstelik kendi denetiminin ve kendi müfettişlerinin de Hükümetçe resmen tanınmasını istiyordu. Öte taraftan okullarının kapısını Hükümet müfettişlerine sıkı sıkıya kapatıyorlardı. Devletin denetim hakkını kendileri almak, müfettişlerini istedikleri gibi gezdirmek istiyorlardı ki bu, Devletin kabul edemeyeceği bir şeydi. Bu konu üzerinde çok uzun tartışmalar olmuştur. Azınlık okullarının Devlet müfettişlerinden esas gizlemek istedikleri şey, yabancı öğretmenler ve “zararlı” dersler idi. Yunanistan ve Bulgaristan'da özel olarak yetişip Osmanlı ülkesindeki Rum ve Bulgar okullarında öğretmenlik yapanları Devlet'ten gizliyorlar ve okul programlarına ülkeyi parçalayıcı ders ve konular koyuyorlardı. Ergeli'deki bazı Rum ilkokullarında okutulan kitaplarda, bazı Osmanlı toprakları Yunanistan'ınmış gibi gösterilip anlatıldığı için toplatılmıştı³². Hattâ Patrikhane 1910 yılında, bu yabancı öğretmenlerin varlığını resmen kabul ettirmek istemiş, ilköğretim kademesi hariç kabul ettirmişti³³.

Patrikhaneler Devlet müfettişlerinin okullarına girmelerini engelleyemeyince, denetimden önce ruhani başkana haber verilmesini istemişlerdi. Hükümetin reddettiği bu isteğe karşı Emrullah Efendi “*Patrikhanelerin bu isteği, kapitülasyonları andırıyor*” diyor ve gerçeği bilmezden gelerek “*Patrikhanelerin yoksa gizli bir niyeti mi var?*” diye soruyordu³⁴.

Patrikhanelerin diğer bir isteği, eskiden olduğu gibi müfettişlerin belirlediği “zararlı” dersleri ve ruhsatsız öğretmenleri değiştirme yetkisini kendilerinin alması idi. Bu, teorik olarak doğru idi; ancak uygulamalarda pek çok gecikmeler olduğunda, Hükümet de bu değişim yapılcaya kadar öğretmeni ve dersi yasaklama kararı almıştı. Patrikhane ayrıca taşradaki Devlet görevlileri ile dinî başkanlar arasında eğitim konusunda bir anlaşmazlık çıkarsa, bunun İstanbul'a devredilmesi, sorun burada çözümleninceye kadar taşradaki okula dokunulmaması isteniyordu ki bu istek Hükümetçe kabul edilmedi.

³² Başbakanlık Arşivi, Babîâli Evrak Odası, No:295988.

Bak, ayrıca Osmanlı Meclisindeki Serfiçe Mebusu Yorgi Boşo Efendinin bir yazısından dolayı “Ellenismos” dergisi de toplatılmıştır. Başbakanlık Arşivi, Bâbîâli Evrak Odası, 291433.

³³ “Maarif Nazırının Bayanâtı”, Sabah 20 Ağustos 1910

³⁴ Emrullah. A.g. m., S. 11

1910-1911 yıllarının eğitimde tartışılan en büyük sorunlarından biri, “*Ahaz-ı Asker Kânunu*” dolayısı ile yüksekokul öğrencilerinin askerliği sorunu idi³⁵. Osmanlı Hükümeti kendi okullarının yeterli sayıda ve bütün Osmanlı vatandaşlarına açık olduğu gerekçesi ile, azınlıkların özel yüksekokul açmalarına izin vermiyordu. Azınlıkların çoğu da gençlerini Osmanlı yüksekokulları yerine Avrupa'ya ve gizli olarak Atina ve Sofya'daki üniversitelere yolluyorlardı. Hükümet te kendisine bilgi vermeden yurtdışında öğretim yapanların askerliğini ertelemeyeceğini bildiriyordu. Azınlıklar da bundan yararlanarak kendilerine özel yüksekokul açma izni istediler ama Emrullah Efendi'ye kabul ettiremediler³⁶.

Hükümetin azınlık okullarını denetim altına almak için sürekli olarak çeşitli yollara başvurması üzerine Rum, Ermeni ve Sırp Ortodoks Patrikliği, Bulgar Eksarhhanesi ve Katolik Ermeni Patrikliği aralarında bir birlik kurup ortak hareket etme konusunda bazı çalışmalar yapamaya başladılar³⁷.

Rum Patrikhanesi bir taraftan bu birliği sağlamaya çalışırken, hem Bakanlığı “asimilasyon, Türkleştirme” gibi iddialarla suçlamaya çalışıyor hem de iktidarda olan İttihat ve Terakki Partisi ile okullar konusunda ikili bir anlaşma yapmak istiyordu³⁸. Yani, tam Balkan devletlerinin politikaları paralelinde bir oyalama politikası.

Gerçekten de Maarif Nazırı İsmail Hakkı Bey'in başkanlığında, mebuslardan Rami, Nesimi ve Gani Beylerle Bussios, Vamvakas ve Dingas Efendiler 21 Mart 1911'de bir araya gelerek toplantıya başlıyorlar ve 24 Martta altı madde üzerinde uzlaşmaya vardıklarını belirtiyorlardı. Bakan İsmail Hakkı Bey de Fener'deki Büyük Rum Okulu'nu ziyaret ederek bir konuşma yapıyor; Türkleştirme ve asimilasyon iddialarını reddedip, her milletin âdetlerini ve milliyetini koruyacağını belirtiyordu³⁹. Nisan ayında Maarif Nezaretinden bazı yetkililerin katılması ile bu toplantılar yeniden başladı⁴⁰.

Rumların 1911 başlarında çeşitli hristiyan guruplar arasında kurmaya çalıştıkları birlik çok geçmeden kuruldu. Bu Balkan İttifakının Türkiye'deki yandaşlarına yansıması gibi görülüyordu. Rum, Ermeni, Ermeni Katolik Patrikhaneleri ile Bulgar Eksarhhanesi'nin kurdukları birlikten sonra ortak olarak öğretim ve askerlik konularında hazırladıkları önerge, 1911 Mayısında Adliye ve Mezahip Nezareti'ne verildi⁴¹.

1912 başlarında Hükümet azınlık, yabancı ve özel okullar açılırken yapılması gereken işlemleri çok basite indirdi. Eskiden hem okul binasının yapımında, hem de öğretime açılmasında ayrı ayrı ruhsat almak gerekiyordu ve bunun için pek çok işlemlerin yapılmasına ihtiyaç vardı. İkinci Abdülhamit zamanında belirlenen usul, Meşrûtiyetten sonra da 1912 başlarına kadar uygulandı.

³⁵ Azınlık öğretmen ve öğrencilerinin askerliği sorunu bütün ikinci Meşrutiyet boyunca tartışıldı. Bu konuda bak. Başbakanlık Arşivi- Babıâli Evrak Odası. 296839, 292417, 310949

³⁶ D.K. “Tahsl-i âli ve hakkı tecil”, Sabah, 15 Ocak 1911

³⁷ “La question scolaire” Le Moniteur Oriental 11 Mars 1911

³⁸ “La question scolaire” Le Moniteur Oriental, 21 Mars 1911

³⁹ “La question scolaire”, Le Moniteur Oriental 22,25 Mayıs 1911

⁴⁰ “Tedrisat Meselesi”, Sabah, 12 Nisan 1911 (Osmanischer Llyod'dan)

⁴¹ “Mektepler ve Askerlik Meselesi”, Tanin, 25 Mayıs 1911 (Önergenin tam tercümesi var)

Hükümet 1912 başlarında okul binası yapmak için ruhsat alma usulünü kaldırdı. Okul açma ruhsatlarını da basitleştirerek, her vilâyetin kendisine bıraktı⁴².

Balkan Savaşı dolayısıyla bu karar pek uygulanamadığı gibi, 1914 yılına kadar gayrimüslimlerin Hükümetten pek önemli bir istekleri de olmadı. Yalnız 1913 yılında Bakanlık “Mekâtib-i Hususiyenin Islahı Komisyonu”nu kurdu ve bu Komisyon özel okul açılırken hangi hususlara dikkat edileceği hakkında bir Yönetmelik hazırlayıp yolladı⁴³.

1914 yılında ise gayrimüslim okulları hakkında bir yasa tasarısı, hazırlanarak Meclise sevk edilmek üzere Sadarete verildi⁴⁴. Bu tasarıda bütün gayrimüslim okullarının programlarını Bakanlığa onaylattırmaları, her yıl öğretim hakkında Bakanlığa bir rapor vermeleri, Bakanlık memurlarının belli zamanlarda azınlık okullarında yapılan sözlü sınavlarda hazır bulunmaları gibi hususlar vardı.

Tarih, insanların gelecek hakkındaki düşünceleri, planları ve niyetleri hakkında en yanılmaz bilgileri veren bir bilimdir. Yukarıda sergilemeye çalıştığımız, yakın geçmişimiz hakkındaki bu gelişmelerden bugünümüz ve yarın karşılaşacağımız olaylar için birçok sonuç çıkartılabilir. Bunu Türk aydınının yüksek anlayış ve değerlendirmesine bırakıyorum.

⁴² Bu hususta bakınız Başbakanlık Arşivi Babıâli Evrak Odası. No:310949. 8“Mekatib-i gayrimüslim hakkında”, Tanin, 22 Ocak 1912

“Hususi ve Cemaat Mektepleri”, Sabah, 18 Mart 1912

⁴³ “Mekâtib-i Hususiyenin Islahı Komisyonu” Tercüman-ı Hakikat, 17 Nisan 1

⁴⁴ “Gayrimüslim mekâtibi”, Sabah 24 Mart 1914